

موانع اصلی اجرای عدالت در حکومت علوی از دیدگاه نهج البلاغه

فاطمه شکوری مطلق ششتمدی

دبیر آموزش و پرورش

چکیده

در قرآن از توحید گرفته تا معاد و از نبوت گرفته تا امامت و زعامت و از آرمان‌های فردی گرفته تا هدف‌های اجتماعی، همه بر محور عدل استوار شده است. (آثار شهید مطهری. جلد ۱، ص ۶۱) در یک سخن: تنها واژه‌ای که بیانگر نوع ربوبیت و حاکمیت و خالقیت و ولایت خدای هستی بر مجموعه هستی می‌باشد عدل است. نهج البلاغه بارها روی مسئله عدالت و اجرای آن در جامعه تأکید کرده و رفتار سیاسی و تلاش‌های آن حضرت برای اجرای عدالت در جامعه، نشان از اهمیت این امر در حاکمیت سیاسی اسلام دارد. در کنار تلاش‌ها و زحمات سازنده حضرت علی(ع) برای اجرایی کردن عدالت در جامعه، تاریخ نشان داد این اندیشه والا و بالنده علوی در جامعه با موانعی روبه‌رو است و جریانی سعی دارد تا موانع اجرای عدالت در جامعه شود. این مقاله به روش توصیفی تحلیلی با بررسی بیانات امام علی(ع) در پاسخ به موانع اساسی اجرای عدالت در حکومت علوی، خودبرتربینی و خوداستکباری را علت اصلی مانعیت اجرای عدالت در جامعه می‌داند. مقاله سعی دارد این مانع را در سه حوزه فردی، اجتماعی و اقتصادی بازشناسی کند.

واژگان کلیدی: نهج البلاغه، موانع اجرای عدالت، خوداستکباری، خودبرتربینی، هستی‌بخش.

مقدمه

حضرت امیر در ضمن تفسیر آیه «ان الله يأمر بالعدل والاحسان...» (سوره نحل آیه ۹۰) می‌فرماید: «العدل: الانصاف و الاحسان: التفضل» (نهج‌البلاغه، حکمت ۲۳۱) و در سخنی دیگر می‌فرماید: «العدل انصاف». (تصنیف غررالحکم، ش ۱۶۹۵) گرچه در سخنی دیگر انصاف را از مصادیق عدل قرار داده و فرموده است: «ان من العدل ان تنصف فی الحکم». (شرح غررالحکم، ج ۲، ص ۵۰۲) چه اینکه در سخنی دیگر عدل را از مصادیق معروف شمرده و به هنگام تبیین جایگاه امر به معروف و نهی از منکر می‌فرماید: «و افضل من ذلك كله كلمة عدل عند امام جائر». (نهج‌البلاغه، حکمت ۳۷۴) و در موارد بسیاری عدل را همراه با حق ذکر فرموده به نحوی که گویا این دو، کلمه‌ای مترادف می‌باشند. در نهج‌البلاغه بارها روی مسئله عدالت و انصاف تکیه شده چراکه «امام علی(ع) یکی از بزرگ‌ترین بنیانگذاران عدل در جامعه بشری است» (مکارم شیرازی، ۱۷۳۱). حضرت در طول مدت کمتر از پنج سال حکومت با موانع جدی در راه اجرای عدالت مواجه بود و به نوعی موانع اساسی مقابله با عدالت در جامعه را بازشناسی و با تمام توان و ظرفیت با بی‌عدالتی در جامعه مبارزه کرد که این موانع در نهج‌البلاغه منعکس شده است.

۱-۱. بیان مسئله

پژوهش حاضر کوشیده با بررسی بیانات امام علی(ع) در نهج‌البلاغه به سؤالات ذیل پاسخ دهد: کدام موانع فردی اجرای عدالت در حکومت علوی را عقیم کرد؟ موانع اجتماعی اجرای عدالت در حکومت علوی کدامند؟ در حوزه اقتصاد، چه موانعی بر سر اجرای عدالت در حکومت علوی قرار داشت؟ علت اصلی موانع اجرای عدالت در حکومت امام علی(ع) از منظر نهج‌البلاغه چیست؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

در مورد پیشینه بحث عدالت و موانع اجرای آن پژوهش‌هایی کلی انجام گرفته است. غلام سرور اخلاقی در مقاله‌ای با عنوان "راهکارها و موانع تحقق عدالت در نظام سیاسی اسلام" در بخش پایانی مقاله به موانع تحقق عدالت به صورت کلی و فشرده اشاره کرده است (اخلاقی: ۱۳۸۹، ۱۷۵-۲۱۰). "اندیشه عدالت؛ ماهیت، شاخص‌ها و موانع اجرایی آن" از سعید رجحان به مقوله ماهیت عدالت و شاخص‌ها اشاره کرده است. در پایان مقاله تحت عنوان عدالت سیستمی و ظلم سیستمی به صورت گذرا به موانع اجرای تحقق عدالت در جامعه پرداخته است. (رجحان، ۱۳۸۴-۷/۲۸) عدالت اجتماعی در نهج‌البلاغه زمینه‌ها، موانع و دستاوردها «به قلم علی‌اصغر احمدی به زمینه‌های تحقق عدالت در دو حوزه زمینه‌های مشترک و مختص اشاره کرده است. ایشان در بخش پایانی مقاله به موانع اجرایی عدالت اشاره کرده و آن را در دو بخش موانع مربوط به حکومت و موانع مربوط به مردم تحلیل کرده است. (احمدی، ۱۳۹۰: ۹۳-۱۱۰) در پژوهش‌های فوق هر کدام از نویسندگان از زاویه‌های خاص و به صورت کلی و گذرا به موضوع پرداخته‌اند، اما هیچ‌کدام تتبع و تحلیل مناسب با نوشتار حاضر مبنی بر شناسایی موانع اصلی اجرای

عدالت در حکومت علوی از دیدگاه نهج‌البلاغه را نداشته‌اند. پژوهش حاضر علت اساسی مانعیت اجرای عدالت را خوی و خصلت خوداستکباری و خودبرتربینی می‌داند که در سه محور موانع فردی، موانع اجتماعی و موانع اقتصادی، بروز و ظهور دارد.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

امام علی(ع) در مدت زمانی بعد از خلیفه سوم در پی درخواست عمومی مردم، به عنوان حاکم جامعه اسلامی سعی کردند نمونه‌هایی از یک جامعه اسلامی مبتنی بر آموزه‌های قرآن کریم و سنت و سیره نبوی را به نمایش بگذارند. بیشترین توجه امام علی(ع) بر مسئله عدل و عدالت اجتماعی بود، چون عدم اجرای عدالت در ساحت‌های آن و عملکرد زورمدارانه حاکمیت بعد از رحلت پیامبر اکرم(ص) جامعه را دچار ناهنجاری‌ها کرده بود. امام علی(ع) عدم همراهی جامعه با خود را گرفتاری جامعه و حاکمان و کارگزاران به بی‌عدالتی در اجرای فرامین می‌دید. بی‌تردید شناخت چالش‌های دوران امام علی(ع) و انگیزه چالش‌آفرینان جهت مقابله با آن حائز اهمیت است. لذا اگر بخواهیم امروزه در جامعه اسلامی از ناهنجاری بی‌عدالتی به بهترین شیوه عبور کرده و جامعه را به عملکرد عدالت‌محورانه رهنمون کنیم، ضروری است عوامل عدم اجرای عدالت در جامعه علت‌شناسی شود. این مقاله با محوریت سخنان امام علی(ع) در نهج‌البلاغه سعی در بازشناخت مانع اساسی اجرای عدالت در حکومت علوی دارد و موانعی چون امتیازطلبی خواص و سودجویی آنان، برخورداری از تبعیض‌های ناروا، شیفتگی به دنیا و تکثرگرایی، ضعف فرهنگی عدالت‌خواهی در بین مردم، نفوذ رشوه در بدنه حاکمیت و غیره را مهم‌ترین موانع چالش‌برانگیز در اجرای عدالت می‌داند.

۳-۱-۱. معنای لغوی عدل

واژه عدل در لغت به معنی ضدجور و ظلم آمده است (فراهیدی، ۱۴۰۹: ۲/۳۸) صاحب مقایس برای عدل دو اصل قائل است و برای معنی اول استواء و برای معنی دوم اعوجاج را مطرح می‌کند (ابن فارس، ۱۴۰۴: ۴/۲۴۶) به نظر راغب اصفهانی، عدالت لفظی است که در حکم و معنای مساوات است و به اعتبار نزدیک بودن معنی عدل به مساوات، در آن مورد هم بکار می‌رود. ایشان واژه عدل (ه فتح و کسر عین) را در معنی به هم نزدیک می‌داند و معتقد است که عدل در چیزهایی است که با بصیرت و آگاهی درک می‌شود، مثل احکام ولی واژه عدل در چیزهایی است که با حواس درک می‌شود، مثل اعداد و پیمانه‌ها (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۱/۵۵۱) آقای قرشی عدل را به معنی برابری و معانی مثل، فدیة، ضد جور را از مصادیق آن شمرده است (قرشی، ۱۳۷۱: ۴/۳۰۱). به نظر می‌رسد معنای مشترک بین لغویان همان معنای ضد جور و ظلم و برقراری مساوات است؛ بنابراین اگر در جامعه جور و ظلم رخت بربندد و در تمام زمینه‌ها مساوات و برابری برقرار شود، یعنی همه چیز در جای خود قرار گرفته و عدالت برقرار است.

۳-۱-۲. موانع فردی اجرای عدالت

مراد از موانع فردی آن گروه از عوامل بازدارنده‌ای است که در خصلت‌های اخلاقی و نحوه عملکرد تک‌تک افراد جامعه ریشه دارد و به دلیل عدم تحقق فراگیر عدالت فردی پدید آمده است.

۳-۱-۱-۲. دنیاگرایی

انسان بنا به قاعده خلقت موجودی دو ساحتی است. بر همین اساس، هم دارای نیاز مادی است و هم دارای نیاز معنوی. شماری از انسان‌ها براساس پاره‌ای از عوامل، تنها به نیازهای مادی خود می‌اندیشند و به کلی از اندیشیدن به نیازهای معنوی فاصله گرفته‌اند چنین نگرش و رفتاری، زمینه‌ساز بسیاری از ناهنجاری‌ها است. لذا چنین انسان‌هایی همه چیز و هم کس را برای خود و در خدمت خود می‌خواهند و در این راه از هیچ تلاشی دریغ نمی‌کنند. زوایای فاجعه آن‌گاه گسترده و هول‌انگیز می‌شود که حاکمان و کارگزاران حکومتی به چنین روحیه‌ای گرفتار آیند و به مال خدا و مردم دست‌درازی کنند و دنیا را اولین

آخرین هم خود قرار دهند و از معنویت فاصله بگیرند. امام علی(ع) این بیماری خانمان‌سوز را می‌شناخت و از پیامدهای آن آگاه بود و به کارگزاران خود دردمندانه هشدار می‌داد که از این بیماری واگیر فاصله بگیرید.

دنیاگرایی و افزون‌واهی از دیدگاه امامان (ع) پدیده‌ای شوم و شیطانی است که با اصول و آموزه‌های پیامبران سازگار نیست و با رشد و تکامل انسان و زندگی عادلانه او در این دنیا سازگاری ندارد. چون انسان‌های دنیاگرا و افزون‌خواه شیوه‌ها و روش‌هایی را که در همه شرایع آسمانی ممنوع و حرام است، به کار می‌برند و برای رسیدن به دنیا از هر وسیله‌ای استفاده می‌کنند. ستم، احتکار، رباخواری، استثمار، کم‌فروشی، گران‌فروشی، غارت بیت‌المال در ادبیات آن‌ها جایگاهی ویژه دارد. دنیاطلبی کار را به جایی می‌رساند که انسان برای رسیدن به مطامع خود، کتاب الهی را تفسیر به رای می‌کند (نامه/ ۵۵).

۲-۱-۲. امتیازطلبی

یکی از موانعی که بر سر راه اجرای عدالت وجود داشته و تا زمانی که جذبه و شیرینی و تفاخر قدرت در وجود انسان ریشه دوانده، وجود خواهد داشت و جزء عوامل اولیه در انحراف حکومت‌هاست، امتیازطلبی است. در جوامع همیشه افراد متمول و ثروتمند، در سایه قدرت و امتیازطلبی سعی کرده‌اند از تمامی امکانات جهت رسیدن به منافع خود حداکثر بهره را ببرند. امام علی(ع) در مورد کسانی که به معاویه پیوسته‌اند می‌گوید: "آنان عدالت را شناختند و دیدند و شنیدند و به گوش سپردند دانستند که مردم در میزان عدالت برابرند. لذا گریختند تا به امتیازهای ویژه برسند." (نامه/ ۷۰).

امام علی (ع) با شناخت دقیق از این امر عدالت‌سوز در منشور حکومتی خود می‌نویسد: "برای والی نزدیکان و خلوت‌نشینان است که خوی برتری‌جویی و امتیازطلبی دارند و در معاملت با مردم کم‌انصافند، ریشه آنان را با بریدن اسباب آن برآور و به هیچ یک از آنان قطعه زمینی واگذار مکن و مبادا در تو طمع کنند و با بستن پیمان‌هایی به دیگران زیان رسانند و بار بر دوش دیگران نهند که گوارایی و رفاه برای آنان باشد و عیب آن به نام تو رقم خورد." (نامه/ ۵۳).

امام علی(ع) با اشاره به نوع برخوردش با امتیازطلبی برادرش عقیل و شگفت‌تر از آن داستان مردی که در تاریکی شب با ظرفی سر بسته به دیدارش رفته بود، سیره رفتاری خویش در مخالفت با امتیازطلبی و امتیازجویی را نشان داد (خطبه/ ۲۲۴).

۲-۱-۳. خودکامگی

خودکامگی در لغت به معنی خودسری و هوی‌پرستی است (معین، ۱۳۷۵: ۱/۱۴۵۳) خودکامگی در تصمیم و بی‌اعتقادی و بی‌اعتنایی به سرنوشت مردم، به سبب پستی و حقارتی که در نفس احساس می‌شود (کلینی، ۱۳۶۵: ۲/۳۱۲) ردیلتی است که انسان را دچار زیان‌های سنگین و عواقب سوء و گاه خسارت‌های جبران‌ناپذیر می‌کند. امام علی(ع) خودکامگی را مایه هلاکت و تباهی دانسته و همگان را از آن بر حذر داشته است (حکمت/ ۱۶۱).

نزدیکانی هستند که به خودسری و خودکامگی و درازدستی به حقوق مردم و کمی انصاف در معامله و برخورد با دیگران، خو گرفته‌اند (نامه/ ۵۳) امام(ع) هر جا در حاکمیت خطر خودکامگی را از سوی کارگزاران و کارکنان مشاهده می‌کرد، بی‌درنگ به درمان و قطع ریشه آن همت می‌نمود و نسبت به نفی خودکامگی از همه وجوه حاکمیتی تلاش می‌کرد. یکی از علل برخورد حضرت آن بود که خودکامگی موجب زیر پا گذاشتن حقوق مردم و بی‌حرمتی به کرامت انسانی و چپاول اموال و دارایی آن‌ها می‌شد و نارضایتی عمومی را به دنبال داشت و به نوعی جامعه را گرفتار بی‌عدالتی می‌کرد. امام علی(ع) علت قتل عثمان را خودکامگی او می‌دانست که با بی‌عدالتی و نارضایتی مردم همراه شد. "من ماجرای او را برایتان خالصه می‌کنم: عثمان استبداد و خودکامگی در حکومت را از حد گذراند" (خطبه/ ۳۰).

۲-۲. موانع اجتماعی اجرای عدالت

موانع اجتماعی، عوامل بازدارنده و محدودکننده‌ای است که مستقل از اراده تک‌تک افراد و در سطح گسترده‌ای، اجرای عدالت را دچار وقفه می‌کند.

۲-۲-۱. ضعف فرهنگی عدالت‌خواهی

بعد از رحلت پیامبر اکرم(ص) با روی کار آمدن سقیفه در طول بیست و پنج سال، تلاش گسترده‌ای جهت حذف فرهنگ دینی مردم شکل گرفت و فرهنگی غیر از فرهنگ نبوی ساخته شد. در این سال‌ها اخلاقیات، قوانین، رسوم و عادات مردم دست‌خوش تغییر شد و جامعه به نوعی با فرهنگ جدید هماهنگ و همراه شد. اگر فرهنگ که مجموعه پیچیده‌ای از دانش‌ها، اعتقادات، هنر، اخلاقیات، قوانین، رسوم و هرگونه توانایی و عادات است (جعفری، ۱۳۷۳: ۱۱) دست‌خوش تغییر و دگرگونی شود، اثرات آن هویت جامعه را تخریب خواهد کرد. لذا امام علی(ع) پس از به خالفت رسیدن با سیاست‌های اصولی، رشد فرهنگی مردم را آغاز کرد. آن حضرت اصلاحات اداری و اقتصادی را با همه مشکلاتی که در پی داشت از آغازین روزهای حکومت شروع کرد، اما به انجام رساندن اصلاحات فرهنگی و فکری و مبارزه با دگر سانی‌های ارزشی و تخریب‌هایی که در ابعاد مختلف در حکومت اسلامی روی داده بود، زمینه مساعدی نداشت (ری شهری، ۱۳۸۹: ۳/۳۹۰).

بی‌تردید جامعه‌ای که گرفتار ضعف فرهنگی شده و یا مقاومت فرهنگی خود را از دست بدهد، زمینه سلطه بیگانه را فراهم کرده و به راحتی گرفتار بی‌عدالتی می‌شود. به دیگر سخن، لازمه اجرای عدالت در جامعه عدم سکوت مردم در برابر ستم ستمگران و همراه بودن آنان با حاکم عدالت‌خواه است. سکوت مردم و عدم تقویت حاکم یکی از موانع اجرای عدالت در جامعه است. اگر ستمگری و تعدی به حقوق دیگران در بدنه نظام رسوخ کند، و بزرگترین سد و مانع برپایی عدالت خواهد بود. در بینش اسلامی، نظامی که برابر معیارهای اسلامی پا می‌گیرد، نه تنها کارگزاران آن، نباید به مردم ستم روا دارند که باید از گسترش ستم، با چهره‌های گوناگون آن نیز جلوگیری کند و دشمن سرسخت ستمگر و یاور ستم‌دیده باشند (نامه ۳۱).

۲-۲-۲. برخورد های دوگانه و تبعیض آمیز

۲-۲-۲-۱. تبعیض در اجرای قانون

بی‌تردید وجود قانون در جامعه از ضروریات زندگی است، ولی عمل‌گرایی و اجرای قانون از آن مهم‌تر است، چون در خیلی از جوامع عادلانه‌ترین قوانین تدوین می‌شود ولی در عمل به جهت رسوخ تبعیض در لایه‌های حکومت برخی کارگزاران و حاکمان در اجرای قوانین گرفتار استبداد فردی و مصلحت گروهی خاص شده و خویشان را برتر از قانون می‌دانند. تأمل در سیره امام علی(ع) نشان می‌دهد که در نگاه حضرت، هیچ‌کس فراتر از قانون نیست و هیچ‌کس و هیچ مقامی نمی‌تواند مانع اجرای قانون گردد. از آن‌جا که حکومت اسلامی مسئولیت عدالت و اخلاق و فراهم کردن زمینه‌های زیست مسلمانی و اسلامی جامعه را برعهده دارد، در نامه‌ای به محمد ابن ابی بکر سفارش می‌کند حتی در نوع نگاه به رعیت عدالت را مراعات کن. "نسبت به مردم متواضع باش، به آن‌ها احترام کن! با روی خوش با آنان برخورد کن! در نگاه کردن چه کم و چه با دقت میان آنان فرقی نگذار تا نیرومندان توقع اضافی پیدا نکنند و نیازمندان نسبت به عدالتی که اجرا می‌کنی مأیوس نگردند" (نامه ۲۷/ امام علی(ع) به کارگزاران می‌فرمود: به گونه‌ای با مردم رفتار کنید و مساوات در برخورد را سرلوحه کار خود قرار دهید که نه نزدیکان به چشم طمع به شما بنگرند و نه دشمنان از عدل شما ناامید گردند. "در میان مسلمانان در نگاه، گفتار و نشست با مردمان به مساوات رفتار کن تا نزدیکان به ستم چشم ندوزند و دشمنان نیز از عدالت تو ناامید نگردد" (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۲۷/۲۱۲).

۲-۲-۲. تبعیض در تقسیم بیت‌المال

ابواسحاق همدانی می‌گوید: دو زن که یکی عرب و دیگری عجم بود، نزد امام علی (ع) آمدند. آن حضرت از بیت‌المال به هر دو مثل هم داد. زن عرب اعتراض کرد. امام فرمود: من در بیت‌المال برتری برای عرب بر اولاد اسحاق نمی‌بینم (ابن ابی الحدید، ۱۳۸۵: ۲/۲۰۰).

وقتی امام به دلیل رعایت مساوات در تقسیم بیت‌المال مورد انتقاد قرار گرفت فرمود: «آیا برآنید که مرا وادارید تا پیروزی را به بهای ستم بر کسانی فرا چنگ آورم که مسئولیت سرپرستی شان بر دوشم سنگینی می‌کند؟ به خدا سوگند که تا روزگار در گردش است و ستارگان آسمان پیپی هم روانند، علی فراگرد چنین ناروایی نگردد. اگر این مال، ثروت شخصی من بود در پخش آن برابری را پاس می‌داشتم، چه رسد که مال، مال الله باشد» (خطبه/۱۲۶). هنگامی که آن حضرت زمام امور را به دست گرفت و اعلام کرد: به سیره رسول خدا (ص)، یعنی مساوات در تقسیم بیت‌المال عمل خواهد کرد، شماری از بهره‌مندان دستگاه خلیفه سوم، روش علی (ع) را برنتابیدند و صف خود را از وی جدا ساختند و به این نیز بسنده نکردند و با آن حضرت رودررو شدند (ابن ابی الحدید، ۱۳۸۵: ۴۳-۷/۳۶).

۳-۲-۲. تبعیض در واگذاری پست‌ها

از جمله عوامل بازدارنده و مانع برقراری عدالت در جامعه و آفت‌های بنیان برافکن آن، تبعیض در واگذاری پست‌ها به افرادی است که شایستگی الزم برای تصدی آن پست را ندارند. وقتی افراد ناشایست، تنها به خاطر دوستی، آشنایی، هم جناحی و همیاری با طبقه حاکم، در پست‌های حکومتی قرار می‌گیرند، نخستین چیزی که لگدمال شده و درهم کوفته می‌شود، عدالت است. وقتی خلیفه سوم بنیامیه را بر مردم مسلط نمود و پست‌های کلیدی را به آنان واگذار کرد، مورد نارضایتی مردم و اصحاب پیامبر قرار گرفت و منجر به کشته شدن عثمان شد و مردم برای بیعت با امیر مؤمنان هجوم کردند و حضرت حجت را بر خود تمام دید و به ناچار حکومت را پذیرفت، امام به دو کار بسیار مهم و اساسی همت گماشت، بیرون راندن هواپرستان از بدنه حکومت و واگذاری پست‌ها و مقام‌ها به دست اهل دیانت و عدالت (انصاریان، بی‌تا: ۸/۳۱۱) امام علی (ع) حتی در جابه‌جایی کارگزاران در پست‌های حکومتی سعی داشت به جهت کارایی خاص افراد آن‌ها را در پست جدید به کار گیرد. امام (ع) عمر بن ابی سلمه مخزومی را که کارگزار امام در بحرین بود عزل و به جای او نعمان بن عجالن زرقی را جایگزین کرد؛ اما در نام‌های به او نوشت: «من نعمان بن عجالن زرقی را به حکومت بحرین گماردم و تو را، بی‌آنکه سرزنش و نکوهشی بر تو باشد، از آن‌جا برداشتم. حقا امر زمامداری را به خوبی به انجام رساندی و امانت را ادا کردی نزد من بیا که نه سوءظنی به تو هست و نه سرزنش... آهنگ حرکت به سوی ستمکاران شام را دارم و دوست دارم تو در این سفر همراه من باشی، زیرا از کسانی هستی که در مصاف با دشمن و برپانمودن ستون دین به آنان پشت گرم هستم " (نامه/ ۴۲).

۲-۲-۳. فزون‌خواهی و تکاثر

فزون‌خواهی و انباشته شدن ثروت در نزد گروهی خاص و محدود، نه تنها ضد عدالت و مانع اجرای آن است که ضد انسانیت است؛ چراکه انسان فزون‌خواه که به چیز دیگری جز انباشتن ثروت نمی‌اندیشد و به جای تأمین و رعایت منافع و مصالح عمومی جامعه بر منافع شخصی و خصوصی تأکید دارد، خود و جامعه را به سوی تباهی می‌کشانند. لذا با فزون‌طلبی افراد انحصارگر در جامعه، توازن اقتصادی و مالی جامعه به هم می‌خورد و با بروز فاصله طبقاتی عمیق، مشکلات فراوانی فرآوری فرد و جامعه پدید می‌آید و گاه زمینه انفجار و انقلاب‌های اجتماعی فراهم می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۴۲۷: ۲/۴۳۷) چون عشق به ثروت کلید سختی‌ها و مرکب ناراحتی‌هاست و بر اثر علاقه به تکاثرطلبی، انسان به هر گناه و مشکلی آلوده و خود را برده دنیا می‌کند (حکمت/ ۱۳۳).

۲-۲-۴. رشوه‌گیری و رشوه‌پردازی

رشوه در لغت به معنای رسیدن به حاجت با دوستی و سازش و فریب است (ابن اثیر، ۱۳۶۷: ۲/۲۲۶) که برای ابطال حق یا احقاق باطل با چالپوسی داده می‌شود. پدیده رشوه‌گیری و رشوه‌پردازی، یکی از شوم‌ترین پدیده‌هایی که در حاکمیت نفوذ می‌کند و مانع بسیار خطرناک در راه عدالت گسترش است. امام علی(ع) حلوای زعفرانی اشعث بن قیس را که با عنوان فریبنده هدیه، آن هم شبانه به در خانه آورده شده بود را به معجونی از آب دهان مار سمی و یا قی کرده آن تشبیه می‌کند و می‌فرماید: "به او گفتم زنان بچه مرده بر تو بگیرند آیا از راه دین وارد شدی که مرا بفربی؟ یا عقلت آشفته شد؟ به خدا قسم اگر هفت اقلیم و آنچه در آن‌هاست را به من دهند که در نافرمانی خدا، پوست‌جویی از دهان مورچه‌ای بگیرم، نخواهم گرفت" (خطبه/۲۲۴).

۲-۳. موانع اقتصادی اجرای عدالت

۱-۲-۳. احتکار

احتکار در اصل از ریشه حکر به معنای ذخیره‌سازی و نگهداشتن و انباشتن و در اصطلاح فقها به معنای خریداری اجناس به هنگام گرانی و نیاز مردم و نگهداری و انبار کردن آن برای افزایش قیمت است. جلوگیری از احتکار یکی از وظایف دولت اسلامی است لذا امام به مالک اشتر دستور داد: «از احتکار به شدت جلوگیری کن که رسول خدا از آن منع فرمود... هرگاه کسی پس از نهی تو از احتکار، به آن دست زد او را مجازات کن، مجازاتی که بیش از حد نباشد» (نامه/۵۳).

۲-۳-۲. شیوه کسب درآمد

اسلام برای کسب ثروت از راه صحیح و حلال و اقتصاد سالم تأکید دارد و نگاهی منفی به ثروت و اقتصاد ندارد، چون ثروت باید در مسیر هدف کلی انسان و برای رسیدن به کمال فردی و اجتماعی باشد. اندیشه امام علی(ع) نه فقر اجتماعی را تأیید می‌کند و نه فقر فردی مورد تأیید امام(ع) است. (حکمت/۳) امام علی(ع) در نخستین گام‌های اصلاحات خویش بدین سیاست روی آورد و زمین‌های بخشیده شده از سوی خلیفه سوم را به مسلمین بازگرداند. امام(ع) میان داشتن‌های افراطی و نداشتن‌های تفریطی رابطه می‌بیند و تراکم ثروت در بخش اقلیت جامعه را علت تهیدستی اکثریت می‌شناسد: «هیچ تهیدستی گرسنه نماند مگر اینکه ثروتمندی از حق و حقوق او بهره گرفت (حکمت/۷۲). کسی که فقر و سرمایه‌داری، شکاف طبقاتی، افزون‌خواهی و غیره را از بازدارنده‌ها و موانع بزرگ و یاناسازگار عدالت نشناسد، چگونه می‌تواند برای از بین بردن آن‌ها برنامه‌ریزی کند (باقری، ۱۳۸۶: ۱۶۳).

نتیجه‌گیری

۱. عدالت و اجرای آن در جامعه از نیازهای اساسی و فطری انسان است. در اندیشه و سیره رفتاری امام علی(ع) عدالت دارای جایگاهی محوری و محکم در تنظیم حیات اجتماعی انسان‌ها است. چنان که برقراری عدالت اجتماعی یکی از مهم‌ترین آرمان‌های بشری است که از دیرباز مورد توجه انسان بوده است.
۲. اجرای عدالت در جوامع انسانی، همیشه با مشکلات، موانع و محدودیت‌های گوناگونی روبرو بوده و هست که غفلت از آن، دستیابی به این آرمان والای ارزشی انسانی را به تأخیر می‌اندازد.
۳. جامعه اسلامی بعد از رحلت پیامبر اکرم(ص) با روی کار آمدن سقیفه مسیر اجرای سیاست عدالت‌گرایانه را از دست داد. وقتی علی(ع) بعد از خلیفه سوم با اقبال عمومی مردم حاکم اسلامی شد، سعی کرد با کتاب الهی و سنت نبوی مسیر جامعه را به سیاست‌های اصلاحی پیامبر اکرم(ص) باز گرداند. تاریخ گواه آن است که حضرت در راه اجرای عدالت عملاً با موانعی مواجه شد.

۴. بررسی سخنان امام (ع) در نهج البلاغه بیانگر آن است که علت اصلی این انحراف، خوددربتریبینی و استکبار مردم بود. این خصلت در سه حوزه فردی، اجتماعی و اقتصادی مسیر اجرای عدالت را به انحراف کشاند؛ و در عمل حضرت تمام وقت خود را صرف مبارزه با این امور کرد.

۵. امام (ع) تمام وقت خود را صرف مبارزه با موانع فردی دنیاگرایی، امتیازطلبی، خودکامگی، موانع اجتماعی ضعف فرهنگ عدالت خواهی، تبعیض‌های دوگانه در اجرای قانون، تقسیم بیت‌المال و واگذاری پست‌ها، فزون‌خواهی و تکاثر، رشوه‌گیری و رشوه‌پردازی (و موانع اقتصادی) احتکار و شیوه کسب درآمد نمود که در عمل اجرای عدالت در جامعه را با مشکل مواجه کرده و حرکت اصلاحی امام علی (ع) را کند می‌کرد.

۶. نتایج حاصل از این نوشتار بیانگر آن است که همه این عوامل معلول یک علت اصلی است و آن خصلت خوددربتریبینی و خوداستکباری است که در تمامی ساحت‌های سه‌گانه موانع اجرای عدالت در جامعه است.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰). غررالحکم و درر الکلم. قم: دارالکتاب الاسلامی. چاپ دوم.
- ابن اثیر، مبارک بن محمد (۱۳۶۷). النهایة فی غریب الحدیث و الآثار. قم: اسماعیلیان. چاپ چهارم.
- ابن ابی الحدید، عبدالحمید (۱۳۸۵). شرح نهج البلاغه. بی جا: دارالحیاء التراث العربی.
- ابن فارس، احمد بن زکریا. (۱۴۰۴). معجم مقاییس اللغة. قم: مکتب العالم السالمی.
- احمدی، علی اصغر. (۱۳۹۰). عدالت اجتماعی در نهج البلاغه زمینه‌ها موانع و دستاوردها. معرفت، شماره ۱۷، ۹۳-۱۱۰.
- اخلاقی، غلام سرور. (۱۳۸۹). راهکارها و موانع تحقق عدالت در نظام سیاسی اسلام. کوثر معارف، شماره ۱۳، ۱۷۵-۲۱۰.
- انصاریان، حسین. (بی‌تا). تفسیر حکیم. قم: دارالعرفان.
- باقری، فردین. (۱۳۸۶). عدالت اجتماعی در گستره جهانی. تهران: جهاد دانشگاهی.
- جعفری، محمدتقی. (۱۳۷۳). فرهنگ پیرو، پیشرو. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- حرعاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹). وسائل الشیعه. قم: موسسه آل‌البیت.
- دشتی، محمد. (۱۳۷۹). ترجمه نهج البلاغه. قم: دانش.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲). مفردات الفاظ القرآن. بیروت: دارالقلم.
- رجحان، سعید. (۱۳۸۴). اندیشه: عدالت؛ ماهیت، شاخص‌ها و موانع اجرایی آن. کتاب نقد، شماره ۳۷، ۷-۲۸.
- ری شهری، محمد. (۱۳۸۸). منتخب میزان الحکمه، قم: دارالحدیث.
- ری شهری، محمد. (۱۳۸۹). دانشنامه امام علی بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ. قم: دارالحدیث.
- ری شهری، محمد. (۱۳۹۰). سیاست‌نامه امام علی (ع) قم: دارالحدیث. دوم.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹). کتاب العین. قم: هجرت. چاپ دوم.
- قرشی، علی اکبر. (۱۳۷۱). قاموس قرآن. تهران: دارالکتب السلامیه. چاپ ششم.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۵). الکافی. تهران: دارالکتب السلامیه.
- معین، محمد. (۱۳۵۳). فرهنگ فارسی. تهران: امیرکبیر. چاپ دهم.

The main obstacles to implementing justice in the Alawi government From the perspective of Nahj al-balagha

Fatemeh Shakouri Motlagh Shishtamadi
 Certified teacher

Abstract

In the Quran, from monotheism to the concept of afterlife, and from prophethood to leadership and governance, and from individual aspirations to social goals, everything revolves around the principle of justice. In a nutshell, the only word that represents the type of lordship, sovereignty, creatorship, and guardianship of the divine existence over the entire universe is justice, Nahj al-Balagha emphasizes the issue of justice and its implementation in society, and the political behavior and efforts of Imam Ali (AS) to establish justice in society are evidence of the importance of this matter in Islamic governance. Alongside the constructive efforts and endeavors of Imam Ali (AS) to implement justice in society, history has shown that this noble and exalted ideology of the Alawite community faces obstacles, and there are forces that seek to prevent the implementation of justice in society. This article, through a descriptive and analytical approach, examines Imam Ali's (AS) statements regarding the fundamental obstacles to the implementation of justice in Alawite governance, identifying self-centeredness and arrogance as the main hindrances to justice in society. The article aims to recognize these obstacles in three domains: individual, social, and economic.

Keywords: Nahj al-Balagha, obstacles to justice implementation, self-centeredness, self-improvement, existentialism.